

Горенко В. М.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

ТОПОНІМІКОН ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ ІВАНА ПЕРЕПЕЛЯКА

У статті досліджено топонімікон поетичних творів І. Перепеляка. Встановлено, що в мовній картині світу автора значне місце належить топонімам, які характеризуються різноплановістю сприйняття рідної землі крізь парадигми закордоння, чужини та світу. Виявлено, що географічний простір І. Перепеляка вербалізується такими лексико-семантичними групами топонімічної лексики: макротопонімами, хоронімами, ойконімами, астронімами, комонімами, урбанонімами та оронімами. Поет органічно і майстерно вводить у полотно віршового твору хороніми, які займають значне місце в його мовотворчості.

Досліджуючи топонімічну мовотворчість, ми постійно актуалізуємо низку понять-символів, які в художньо-семантичній площині автор трансформує як у ранній, так і в пізній періоди своєї творчості. Україна постає як географічний і ландшафтний простір, як батьківщина близька та батьківщина далека (зокрема, період перебування на військовій службі), як поневолений край, як країна боротьби, волі і державності.

Варто зазначити, що антропонімікон І. Перепеляка яскравий і багатоплановий, він засвідчує глибокі знання поета зі світової історії та культури. Йдеться про визначних діячів науки, культури, літератури, національних героїв, визначних постатей національного та світового масштабу. Маємо полярні сприйняття позитивного або негативного конотаційного наповнення. Плідно використовуючи концептуальний топонім УКРАЇНА, автор нерідко вдається до узагальнення й абстрактності. Тому до цього ключового слова відноситься багато контекстуальних синонімів, закарбованих у словах: «держава», «країна», «земля», «ненька-мати», «край», «батьківщина». Для І. Перепеляка простір рідної землі асоціюється з улюбленими річками, містами, селами, деревами, квітами, словом, поняттями, які пов'язані з українським простором. На лоні цієї художньо-семантичної площини поет акцентує увагу на свободолобстві, самоствердженні незалежності, духовності країни як живої істоти.

Ключові слова: *топоніми, хороніми, макротопоніми, ойконіми, астроніми, комоніми, урбаноніми, омоніми.*

Постановка проблеми. Сучасні тенденції мовознавчих досліджень характеризуються, зокрема, осмисленням функціональних можливостей топонімікону поетичних творів. Ця тема є дуже актуальною. Праця ґрунтується на дослідженнях мовознавців (Л. Голуб, В. Калінкін, Ю. Карпенко, М. Мельник, Т. Можарова, І. Хлестун, М. Торчинський), які досить глибоко вивчають питання топонімікону, який є невід'ємною частиною осмислення мовної картини світу.

Вивчення територіальної поширеності різних топонімічних типів є важливим як для з'ясування специфічних особливостей топоніміки, так і для прояснення низки проблем історії народу, особливостей органічного розвитку української мови. Будучи складником лексики мови, топонімічні назви, як і особові імена людей, мають істотні відмінності порівняно з іншими лексичними групами, що дозволяє говорити про певну автономність топонімічних назв всередині словникового складу мови. Топонімічні назви, на відміну від

інших слів, зокрема й особових імен, завжди гранично локалізовані, тобто прив'язані до території, називаючи певні об'єкти місцевості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Запропонована тема є цікавою для дослідження, оскільки вона характеризує особливості вживання топонімів у поетичній мовотворчості І. Перепеляка. У працях науковців здебільшого аналізуються поетичні ономастикони окремих авторів: Л. Костенко, Я. Славутича, Д. Павличка, І. Драча та інших.

Постановка завдання. Метою статті є виявити, чітко пояснити різнобарвний концепт *топоніму* з наукової точки зору та його вербалізацію у лінгвоментальній інтерпретації поезії І. Перепеляка. Варто зауважити, що нині ці лексичні одиниці відносно мало досліджені в ліриці поета. Розгляд особливостей вживання топонімів у структурі поетичної концептосфери І. Перепеляка і є основною метою роботи.

Виклад основного матеріалу. Велику групу власних назв у поетичній мовотворчості І. Пере-

пеляка становлять *топоніми*, які охоплюють різні розряди: хороніми, гідроніми, ойконіми, урбаноніми. Досліджуючи хороніми, необхідно враховувати назви частин світу, країн, великих за обсягом регіонів і територій. Гідроніми здебільшого містять назви водяних об'єктів (річки, рідше – моря, океани, озера). Серед ойконімів виділяють національні, історичні та світові місця, ороніми – назви гір і гірських вершин, які виконують роль не тільки територіальних чи національних орієнтирів, а й уособлюють загальнолюдські поняття, ідеї, цінності.

Репрезентація географічного простору в поетичному тексті спонукає дослідника мати на увазі мовну картину світу як частку художнього хронотопу, що зумовлена ідеологічними, філософськими уявленнями про світ та його індивідуально-авторські образи. Цілком слушно мовознавці зазначають: «Мовне вираження простору на кожному етапі розвитку української поезії виявляється не тільки через географічні назви, реалії міста чи села, а й художні засоби, пов'язані з традиціями різного географічно культурно-історичного, морально-етичного простору» [4].

Аналіз топонімікону поетичних творів І. Перепеляка доводить, що автор органічно і майстерно вводить у полотно віршового твору хороніми, які займають знане місце в його мовотворчості. Географічний простір І. Перепеляка вербалізується такими лексико-семантичними групами топонімічної лексики: 1) *макротопоніми*: Азія, Африка, Америка, Європа; 2) *хороніми*: республіки; 3) *ойконіми*: міста; 4) *астіоніми*: назви міст, містечок в Україні; 5) *комоніми*: назви селищ і сіл на території України; 6) *урбаноніми*: Княжа Гора, Карлів міст; 7) *ороніми*: гори, вершини.

Уявно подорожуючи світом, І. Перепеляк шукає ознаки рідної землі скрізь, де б він не був. Тому топоніми *Карибське море, Куба, Гавана, Ніагара, Біскайська затока* ніби вказують поетові дорогу додому, а *Сула, Оболонь, Полтава* – то маркери рідної сторони. Назви великих територій, частин світу й держав автор здебільшого використовує для показу глобальних явищ, важливого для історичного буття України. Так, він удається до великих за обсягом описових конструкцій, в яких показано утиск української мови й культури з боку Російської імперії. І. Перепеляк майстерно замінив ці макротопоніми влучними ойконімами із негативною конотацією.

Так, макротопонім *Москва* вживається близько 30 разів і набуває негативної метонімізації: «*Штрикати в очі узялась тоді Москва*»; «*Москва нас, хлопці, обдурила*»; «*Хто поневолив нашу Україну?* /

Чому ні слова, знов мовчить Москва, / Ужє й не згадує про Переяслав»; «*А тут Москва ужє штовхає Україну / Війною йти на шведа!*»; «*Не хочуть козаки Москві служити!*»; «*І скільки буде ще Москва гнобити? / Ні, ми не можемо так далі жити!*»; «*Державі – хліб!*» – розказують плакати, / *Зерно ж незмінно забира Москва*» [2, с. 373].

Смислове поле твориться на перетині рідного, життєвого, гідного (України, козаків, Переяслава) та ворожого, нежиттєвого, посиленого семантикою поневолення, гноблення, війни, голоду. У своїх поезіях І. Перепеляк часто трансформує негативізм оніма *Москва* синонімічними концептами СРСР, Росія: «*На противагу / Жорстокому режиму / Царської Росії / І тоталітарному комуністичному / Керівництву / У колишньому СРСР*»; «*А дехто називає мене – / Не вірите? – фашистом / А за що? / За те, / Що я люблю Росію*»; «*Ха-ха, яке устремління / Щоб задушити в обіймах / Нашу Росію / І вашу Україну / Стараюся сьогодні! // Спитайте, хто розвалив СРСР, / Я відповім – масони!*» [3, с. 586].

Показово, що семантичне зіткнення минулого й сучасного в такому разі виявляє не тільки трагізм, а й абсурдність ситуації, що непрямо спонукає до змін. Як носії героїчного минулого, історичної пам'яті ойконіми І. Перепеляка не лише передають інформацію про певну подію в історії України, а й виконують експресивну функцію, з допомогою якої автор трансформує не лише власні емоції, а й відчуття всієї країни. Автор реалізує синонімічний хоронім *Північ* у таких рядках: «*І забомбили дзвони / Неоколонізації. Як повернути / «Втрачену» територію? / І повіяло холодом з Півночі / Яка там іще / Державність України*» [3, с. 550].

Дослідники онімного простору художніх творів завжди акцентують увагу на вербалізації концепту УКРАЇНА у лексико-семантичних площинах та його важливості для презентації й осягнення художньо-образного мислення поета. Як показує здійснений аналіз, у поетичному просторі І. Перепеляка вказаний концепт особливо семантично та експресивно насичений, його частотність дуже висока (70).

Топонім Київ – один із найбільш уживаних. Окрім прямого значення столиці, він може символізувати славетне минуле народу, сподівання і мрії ліричного героя, риси національної самоідентифікації; джерело любові. Одні називають цей хоронім *територіонімом, адміністратонімом, суверенонімом*, для інших – це *байкопоедонім, власнеонім*. Ми вважаємо цю назву дуже

близькою для поетичного мовомислення І. Перепеляка, який вживає цей термін 70 разів.

Низка топонімів яскраво вплелася у канву поетичних творів І. Перепеляка (вони згадуються кілька разів у поезіях). Доречно зауважити про симпатії митця до гідронімів *Дніпро і Сула*, які використовуються у поетичних текстах 10 і 6 разів відповідно. Позитив відчувається у вербалізації макротопоніма *Київ*, який через метонімізацію вживається у поезіях близько 70 разів: «Туди, у **Київ**, про який я мрію / Давно, де дух святий старовини! / В прекрасний **Київ** – геть від чужини! / Наш **Київ**, а не їхній» [2, с. 202]; «У **Києві** чека мене новий врожай, / Там допишу свою історію **України!**» [2, с. 203]; «Не можу я свій принцип побороти: / любити більше **Київ**, ніж **Москву**» [3, с. 11]; «Я спирався на наймані / варязькі війська, / Аби здобути у **Києві** / верховну владу» [3, с. 54].

Так, онім **Україна** поет вживає близько 70 разів у різних значеннях: «Геть польське, / Московське, / Німецьке / **Україна** – для українців!» [3, с. 185]; «В останнє гляну / на Варшаву і Москву. / І **Україну** пригорну до себе» [3, с. 265]. Митець сміливо заявляє про недопущення повернення в минуле: «А найголовніше – забракне бажання / Виховувати в собі почуття / Власної гідності / І прагнення самоідентифікуватися / В політично / Свідомого українця / То **Україна** неминуче / Перетвориться / В **Малоросію**» [3, с. 562].

Різноманітна палітра топонімів І. Перепеляка потребує ґрунтовного дослідження та аналізу, ми маємо на увазі його великі поетичні форми – поеми, але варто оглядово продемонструвати географічний світогляд митця, його майстерність у зображенні держав, країн, великих і малих територій, сталих історичних назв частин великих міст. Поету подобаються такі ойконіми: *Січ, Хортиця, Стамбул, Азов, Чорнобиль, Турбаї, Оболонь, Санта Марія (острів), Сьєрра Маєстро, Ель Юро, Візантія, Еверест, Урал, Бабин Яр, Афон, Говерла, Єрусалим, Освенціум, Ватикан*.

Досліджуючи вживання хоронімів, ми запровадили їхнє використання у двох вимірах: макротопонімічному (**хороніми**: назви частин світу, держав і великих територій (*Америка, Куба, Єгипет, Польща, Європа, Туреччина, Ізраїль, Індія, Крим, Персія, Палестина, Сибір, Татарстан, Росія (СРСР), Швеція, Канада*); **ойконіми**: назви міст (*Берлін, Бостон, Вашингтон, Вроцлав, Гавана, Тель-Авів, Варшава, Стамбул, Париж, Дрезден, Даллас, Краків, Лос-Анджелес, Нью-Йорк, Новгород, Рим, Санкт-Петербург, Сан-Франциско,*

Тбілісі, Ярославль); мікротопонімічному (**астіоніми**: назви населених пунктів на теренах України (*Київ, Полтава, Переяслав, Бровари, Батурин, Гадач, Мерефа, Очаків, Зміїв; Основа, Оболонь, Михайлова Гора, Хлипівка, Кирилівка, Березова Рудка, Друга Гнилиця*)).

Вдалою демонстрацією здатності поліфункціонування можна вважати поему-містерію «Судний день», яку поет присвятив Д. Павличку. Наявність майже всіх частин світу вербалізується у багатьох назвах океанів, пустель, гір: «Ось льоди Північного Льодовитого і Гренландії / Посунули на південь, і Атлантика / Відразу починає заливати / Східні узбережжя Америки: / Бостон, Нью-Йорк, Балтімор» [3, с. 84].

Читаючи поему, уявляєш красу й багатство нашої планети: *Західно-сибірську низовину, Тургайську улоговину, Аральське море, Казахстан, низовини Південної Америки, Південну Атлантику, Північну Африку, Атлаські гори, Сахару, Близній Схід*. Поет-мандрівник майстерно змальовує європейські хороніми: *Хібіни, Карпати, Кавказ, Кримські гори, Алтай, Саяни, Забайкалля*. У поетичних творах І. Перепеляка можна зустріти і оніми на позначення назв гір і вершин: *Говерла, Афон, Ельбрус, Карпати, Еверест*.

Для змалювання краси України поет часто використовує **урбаноніми**, які органічно доповнюють і репрезентують історичні місця не тільки рідних міст, а й ті, які автор уявляє у міжнародному дискурсі. Досить назвати низку понять (*Лавра, Софіївський собор, Бабин Яр, Літній сад*), як в нашій уяві постає репрезентація вказаних топонімів крізь призму УКРАЇНА – СВІТ як концепти світоглядного мислення долі рідного краю та його народу поза межами конкретного географічного простору: «Ти хочеш залякати, що помру, / Навіки ляжу / в **Бабинім Яру?**» [2, с. 189]; «Невдовзі в **Літній Сад** / Побіг таємно, / Щоб малювати статуї»; «Тоді і в **Луврі** скажуть вам: / Мерсі, / Кого художник малював, – шукайте»; «Не ляже моє слово на папір, / Шукать мене не будуть в **Пантеоні**» [3, с. 274].

Семантичне наповнення концепту ВОДА трансформується у поезіях І. Перепеляка як швидкоплинність часу, стан боротьби персонажа, що відтворює співучість, внутрішню чуттєвість, імпульсивність та закоханість душі, тому серед топонімів не останнє місце поет відводить **гідронімам**, які традиційно у поетичних текстах символізують місце України у світі шляхом персоніфікації відомих назв річок, морів, океанів. Мала батьківщина ліричного героя здебільшого набуває

особливої емоційності у реалізації гідроніму *Сула* в сфері екології та промисловості, екології душі та її невичерпності як чинник відповідальності: «*Нехай ріка ця міліни не знає, / Щоб я ніколи з нею не мілів*» [3, с. 551]; «*А коли зойкне в берегах Сула, / І стане все залежати від мене*» [3, с. 128]. Героїчне минуле викликає гордість у поета, де «*Сула од крові червоніла зрана, / Мов птаха з серцем стрілами пробитим*»; «*І ворогам тоді нагнавши страх, / щитами над Сулою встали кручі*» [3, с. 36]. Улюбленим онімом митця є Дніпро, / Борисфен, Славута, / які у поетичному текстотворенні символізують рідний край, незламність і національний дух українців: «*Наш Дніпро над всі сильніший ріки*» [2, с. 33].

Досліджуючи художньо-семантичну сферу Я-ВОДА, бачимо, як автор репрезентує інші гідроніми: *Волга, Дністер, Хорол, Дунай, Рейн, Сіверський Донець, Сейм, Лопань, Уд, Чорне море, Карибське море, Біскайська затока, Ніагара*. Контекстуальне наповнення гідроніміки І. Перепеляка рельєфно відбивається у його пейзажних замальовках: «*Море розводить плечима, / круто здимаючи груди*» [2, с. 85]; «*Поклало море в узголів'я ніч*» [2, с. 82]; «*І море знову, як дитя, заплаче*» [2, с. 82].

Органічне поєднання у поезіях назв водних просторів різних регіонів світу вражає відчуттям єдності українського простору у світі, тому протиставлення «Батьківщина – чужина» для І. Перепеляка – солдата та І. Перепеляка – патріота рідної землі, вірного сина України і персоніфікація вказаних гідронімів зазнає семантичних трансформацій, вимальовуючи яскравий образ у поетичному мовомисленні автора.

Зауважимо, що географічні назви стають маркерами прецедентних ситуацій. Так, В. Герасим'юк, використовуючи анафору у рядках: «*Коли переїжджали Дніпро. Коли переїжджали Волгу. Коли після довгого тунелю в Уральських горах*» підкреслює мотив довгого шляху, поступового віддалення, неможливості повернення. Використані лексеми несуть важливе асоціативне навантаження, оскільки річки Дніпро і Волга є ключовими в картинах світу українців і росіян. Уральські гори стають точкою «неповернення», адже Урал традиційно вважається межею між Європою та Азією. Топоніми в поетичній мові В. Герасим'юка часто набувають ознак символів, є виявом національно-

ідентифікаційної функції завдяки пов'язаності з українською національною картиною світу. Така символічність властива лексемам, які не тільки характерні для поетичних творів автора, а й поширені у фольклорних та інших художніх текстах (Дунай, Черемош, Дніпро, Говерла).

Порівнюючи топоніміку з іншими поетами, необхідно зазначити, що мотиви І. Перепеляка перегукуються з поезією Л. Костенко. Ю. Карпенко та М. Мельник, досліджуючи поетику власних назв поетеси, дійшли висновку, що топоніми відіграють дуже важливу роль у творенні одного з провідних ліричних мотивів поезії Л. Костенко – ідеї вічності в образі ріки. Розглянемо «Притчу про ріку», у якій гідронім Діала та антропонім Кір переходять із розряду реальних явищ до позначення певних символів, а топонім Київ, антропонім Богдан і гідронім Борисфен відіграють роль ємних символів: «*Таки той грек до Києва доїхав / Богдан підвівся з кам'яних стрепен. / Немає грека. І немає скіфів, / Тече ріка велика Борисфен*» [5].

М. Торчинський називає потамопоетоніми Дунай і Дніпро найбільш поширеними в українській поезії і вказує на їх здатність виконувати різні функції. Особливо продуктивним, на думку дослідника, є потамопоетонім Дніпро, який «є національним символом України, нерозривно пов'язаним із поняттями «українська історія», «національна ідея», «українська територія» [6]. За В. Жайворонком, «річка – як дорога до серця, яка веде до коханої людини» [1, с. 502]. Загалом топоніми, наявні у поетичних текстах В. Герасим'юка, Л. Костенко та І. Перепеляка, характеризуються тісною злітністю з національною картиною світу і є пов'язаними із ключовими подіями біографії авторів.

Висновки і пропозиції. Отже, топоніми тісно пов'язані з ідеологічними, філософськими уявленнями про світ та його індивідуально-авторськими образами. Кожен автор розуміє світ по-своєму, тому, вивчаючи творчість І. Перепеляка, варто дослідити вживання топонімікону в його творах. Це дає чітке уявлення про те, як митець сприймає довкілля, з якою метою він використовує ті чи інші топонімічні одиниці. У цій статті, безумовно, розглянуто далеко не все багатоманіття типів топонімікону І. Перепеляка та специфіки його функціонування. Подальша розробка цієї типології та її опис становить перспективу досліджень у цій царині.

Список літератури:

1. Жайворонко В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ, 2006. 703 с.
2. Перепеляк І. М. Поезії та поеми (Т. 1). Харків, 2013. 592 с.

3. Перепеляк І. М. Поезії та поеми (Т. 2). Харків, 2013. 632 с.
4. Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу. Харків, 2013.
5. Карпенко Ю. О., Мельник М. Р. Літературна ономастика Ліни Костенко. Одеса, 2004. 216 с.
6. Торчинський М. Стилістично-виражальні можливості потамопоетонімів в українських поетичних текстах. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Лінгвістика*. Херсон, 2005. Вип. II. С. 164–167.

Gorenko V. M. TOPONIMICON OF POETIC WORKS OF IVAN PEREPELYAK

The toponymicon of poetic works of I. Perepelyak is investigated in the article. In the linguistic picture of the world of Ivan Perepelyak a significant place belongs to toponyms, which are characterized by the diversity of perception of the native land through the paradigms of foreign, foreign and world. This group of proper names is divided into certain categories: choronyms, hydronyms, oikonoms, urbanonyms, homonyms. The author organically and skillfully introduces into the canvas of the poetic work choronyms, which occupy the lion's share in the poet's speech. I. Perepelyak's geographical space is verbalized by the following lexical and semantic groups of toponymic vocabulary: macrotoponyms, horonyms, oikonoms, astronomies, comonyms, urbanonyms and homonyms.

Toponymic names are connected to some extent with symbolic, historical, spatial reproductions in the poetic canvas of the master; are a direct reflection of the conceptual verbalization of the linguistic picture of the world of I. Perepelyak. The poet's toponyms are the names of specific loci, symbols of the Ukrainian chronotope, words from the traditions of other peoples included in the Ukrainian linguistic picture of the world, and universal conceptual images denoted by the features of individual-linguistic and artistic-linguistic continuum. Exploring toponymic language creation, we constantly update a number of concepts-symbols, which in the artistic-semantic plane the author transforms both in the early and late periods of his work, that Ukraine appears as a geographical and landscape space, as a homeland near and homeland far (in particular military service), as an enslaved land, as a country of struggle, freedom and statehood.

It is worth noting that the anthroponymic icon of I. Perepelyak is bright and multifaceted, testifies to the deep knowledge of the poet of world history and culture. We are talking about prominent figures of science, culture, literature, national heroes, prominent figures of national and world scale. We have polar perceptions of positive or negative connotation. Fruitfully using the conceptual toponym UKRAINE, the author often resorts to generalization and abstraction. Therefore, this keyword includes many contextual synonyms engraved in the words: "state", "country", "land", "mother", "motherland", "homeland" and so on. For I. Perepelyak, the space of his native land is associated with favorite rivers, cities, villages, trees, flowers, in a word, concepts that are connected with the Ukrainian space. Therefore, in the bosom of this artistic and semantic plane, the poet emphasizes the love of freedom, self-affirmation of independence, the spirituality of the country as a living being.

Key words: *toponyms, horonyms, macrotoponyms, oikonoms, astronomies, comonyms, urbanonyms, homonyms.*